

Про адекватність і безеквівалентність у художньому перекладі (спостереження над мовою детективних оповідань Едгара По в українських перекладах)¹

У сучасних оцінках якості художнього перекладу найчастіше фігурує визначення **адекватний**. Незважаючи на умовність кваліфікації першотвору, яким є оригінал, та іншомовного твору на його основі як відповідних, адекватність належить до головних критеріїв естетичної вартості перекладної літератури. Перекладацька творчість насамперед у тому й полягає, щоб, віднайшовши можливість діалектичного розв'язання проблеми єдності таких суперечностей, як дослівна тотожність і художність, домогтися смислової та емоційно-стилістичної адекватності перекладу оригіналові [див. 2], або досягти, за термінологією Ю. Найді, **динамічної еквівалентності**, покликаної забезпечити однаковий естетичний вплив на читача оригіналу й перекладу.

Основні труднощі, які доводиться долати перекладачеві, пов'язані з наявністю в тексті так званої **безеквівалентної** лексики та фразеології, що відтворюється, на думку Р. Зорівчак, здебільшого калькуванням [1: 81]. У художньому перекладі до відповідного лексико-фразеологічного шару слід віднести також ті образні засоби, які ґрунтуються на конвенціях (умовності) національного мистецтва [3: 194] та відбивають національну своєрідність авторського ідіостилу. Пошук динамічної еквівалентності в цьому разі спирається значною мірою на врахування позамовних чинників.

Наші спостереження над мовою українських перекладів детективних оповідань Едгара По [4, 5]² мають на меті виявити зіставленням текстів перекладів та оригіналів ступінь художньо-смислової адекватності відтворення безеквівалентних засобів.

Через наявність загадки, яка розгадується в сюжеті твору, оповідання «Золотий жук» можна вважати детективним.

У «Золотому жуку» одним із ключових моментів сюжету є гра слів. Оригінал:

At first, the only effect was the strengthening of the faint lines in the skull; but, on persevering in the experiment, there became visible, at the corner of the slip, diagonally opposite to the spot in which the

¹ У співавторстві з Г. Яновською.

² Ці переклади також можна знайти в книжці: По Е. Золотий жук. — К., 2001. Оповідання «Золотий жук» переклав Р. Доценко, текст «Вбивств на вулиці Морґ» розглядаємо в перекладі М. Сарницького.

death's-head was delineated, the figure of what I at first supposed to be a goat. A closer scrutiny, however, satisfied me that it was intended for a kid...

You may have heard of one Captain Kidd. I at once looked on the figure of the animal as a kind of punning or hieroglyphical signature [10]¹.

У перекладі Р. Доценка:

Спершу чіткішими зробилися тільки лінії черепа, але згодом у протилежному від черепа — по діагоналі — кутку пергаменту проступили на видноті обриси начебто якоїсь звірини. Ще пильніше глянувши, я побачив, що то мав бути кіт.

Ви, можливо, чули про капітана Кіда. Оце ж вам кіт і Кід. Я відразу зрозумів зображення кота немов своєрідний підпис-ієрогліф, як-от малюнок у ребусі абоощо [5].

Український перекладач зміг дуже невимушено передати достатньо незручний для відтворення момент. У таких ситуаціях часто вдаються до виноска і посилань на мову оригіналу. Утім обидва способи перекладу в цьому разі мають свої «за» і «проти». Очевидним плюсом наведеного перекладу є необтяженість коментарями, а отже, доступність для безпосереднього читацького сприйняття. Основний же мінус полягає у співвідносності з екстралінгвальною ситуацією. Головний герой оповідання, якому друг розповідає про знаки на піратському рукописі, вважає зображену там тварину несумісною з життям піратів. Але насправді корабельні коти необхідні на судах для боротьби зі щурами. Отже, кіт із піратським способом життя сумісний, на відміну від козеняти.

By «sweeps» they meant cylindrical sweeping-brushes, such as are employed by those who clean chimneys [11: 181]².

Переклад М. Сарницького:

«Йоржем» вони називають спеціальну круглу щітку для трусиння сажі [4].

¹ Підрядник (тут і далі у виносках курсивом):

Спочатку від цього [від нагрівання пергаменту] тоненькі лінії на черепі стали товщати; але, коли експеримент продовжувався, стало видно в кутку смужки, по діагоналі від того місця, де був череп, зображення когось, про кого я спочатку подумав, що це коза. Проте уважніше дослідження показало, що це мало бути козеня (kid)...

Мабуть, ви чули про капітана Кідда. Я відразу розглянув фігурку тварини як щось на зразок каламбуру чи ієрогліфічного підпису.

² Словом «sweeps» вони називали циліндричні щітки, такі, які використовуються тими, хто чистить комини.

Маємо приклад певної надлишковості. Саме такого значення слова *sweep* ('йорж для трусіння сажі') в англійській мові не зафіксовано, а фіксується значення 'сажотрус' [12: 454]. Таким чином, англомовному читачеві потрібне тлумачення цього професіоналізму. В українській мові *йоржками* називають узагалі певний тип щіток, зокрема для чищення внутрішніх поверхонь вузьких порожнистих предметів, отже, таке пояснення не було обов'язковим для перекладу.

В оригіналі оповідання «Золотий жук» герой зустрічає в розшифрованому рукописі словосполучення «*bishop's hostel*» (заїзд єпископа) і сприймає його як топонім. Відтак він вирушає на пошуки місця «*which went by the name of the "Bishop's Hotel"; for, of course, I dropped the obsolete word "hostel"*» [10]¹. В українському перекладі виділену частину речення опущено, оскільки топонім передано словосполученням «Єпископів заїзд», яке, з точки зору героїв, виявляється не настільки архаїчним (в українській мові об'єктивно не вдалося б дібрати відповідник, який був би водночас паронімом і синонімом із розряду застарілої лексики).

У «Вбивствах на вулиці Морг» дія відбувається у Франції, і тому в англійський текст оповідання влітаються французькі слова.

...The word «*affaire*» has not yet, in France, that levity of import which it conveys with us [11: 177]².

Цей фрагмент, поданий автором у квадратних дужках як коментар, перекладач свідомо опустив, оскільки відповідне твердження пов'язане з міжмовною омонімією в англійській і французькій мовах:

– англійське *affaire*: 1) любовний зв'язок, як правило, нетривалий; «роман»; 2) те, що спричиняє громадське занепокоєння; конфлікт; скандал [9];

– французьке *affaire*: 1) справа; 2) позов; процес; 3) угода; афера; 4) розм. речі, одяг [8: 7].

У цьому ж оповіданні перекладач стикається зі складністю вибору еквівалента. Одним зі свідків злочину є *Alfonzo Garcio, undertaker* [11: 181]. Слово *undertaker* має такі значення, які могли бути актуальними на час написання твору: 1) підприємець, 2) господар поховального бюро [9] (також є одним з англійських еквівалентів слова *трунар*). При цьому друге, імовірно, є евфемізмом, оскільки дієслово *undertake* означає 1) братися (до якоїсь справи), 2) брати на себе відповідальність (за щось), 3) *заст.* гарантувати [9]. Персонаж є епізодичним, з'являється лише раз, його професія для сюжету жодного значення не має, тому

¹ Яке б мало назву «*Bishop's Hotel*» (готель єпископа); бо я, звичайно, відкинув застаріле слово «*hostel*».

² Слово «*affaire*» у Франції не має такого легковажного значення, як у нас.

авторський зміст, вкладений у лексему, простежити доволі складно. Для з'ясування цієї деталі М. Сарницький, вочевидь, використав контекст. У своєму свідченні Гарсіо казав, що не пішов на місце злочину, бо «вразливої вдачі і тому боявся, що від хвилювання йому стане зле» [4]. Із цієї фрази можна зробити висновок, що цей чоловік не є трунарем, адже така робота обтяжлива для вразливої людини. Цікаво, що в російському перекладі Р. Гальперіна обрала за еквівалент друге значення слова: *Альфонсо Гарсио, гробовщик* [6: 96], звідки в оповіданні з'явилася комічна постать трунаря зі слабкими нервами.

Едгар По майстерно використовує з експресивною метою рідко-живані слова. Переклад деяких із них у контексті заслуговує на особливу увагу.

Лексему *soliloquy* ('монолог у театрі') в порівняннях перекладачі відтворювали по-різному.

At length, with a deep sigh, he exclaimed, as if in a soliloquy [10]¹.

Переклад:

Врешті Джупітер глибоко зітхнув і прорік голосно щось на взірєць монолога [5].

У перекладі в порівнянні вжито прямий відповідник слова *soliloquy*.

I took the pistols, scarcely knowing what I did, or believing what I heard, while Dupin went on, **very much as if in soliloquy** [11: 185].

У М. Сарницького:

Я взяв пістолети, ледве тямлячи, що я роблю, і не ймучи віри почутому, тоді як Дюпен швидко вів далі, **немов читаючи лекцію** [4].

Відтворення практично дослівне, крім виділеної фрази: М. Сарницький вдався до заміни ключового поняття.

Слово *supererogation* (дія, яка перевищує те, що потрібне або чого вимагає обов'язок [9]) не має однослівного українського еквівалента.

The police were now entirely satisfied that egress had not been in those directions. And, therefore, it was thought a matter of supererogation to withdraw the nails and open the windows [11: 188]².

Поданий фрагмент перекладено так:

¹ Урешті, глибоко зітхнувши, він [Джупітер] вигукнув, ніби в театральному монолозі...

² Тепер поліція була повністю переконана, що в цих напрямках виходу не було. Й, отже, витягти цвяхи й відчинити вікна вважалося уже надлишковою справою.

Поліція задовольнилася цим як доказом, що через вікна ніхто втекти не міг. А тому вони **й не спробували** витягти цяхи і підняти вікна [4].

Отже, твердження про причину в перекладі замінено повідомленням про наслідок.

Але особливої перекладацької уваги вимагають різноманітні сталі сполуки. Наприклад, близьке до фразеологізму характерне порівняння:

It [his wisdom] is all head and no body... or, at best, all head and shoulders, like a codfish [11: 202]¹.

Мудрість його... мов голова без тіла... або, радше, сама голова й плечі [4].

Зрозуміле англomовному читачеві порівняння з рибою тріскою (яка має дуже велику порівняно з тілом голову) перекладач опустив, зважаючи на сумнівний для мовної свідомості українця момент щодо наявності в риби плечей, а головне — на відсутність відповідного сталого порівняння в наборі мовних засобів.

В аналізованих перекладах достатньо широко й різноманітно використано фразеологічну експресію. Наведемо деякі приклади.

He boasted to me, with a low chuckling laugh, that most men, in respect to himself, **wore windows in their bosoms** [11: 173]².

Хвалькувато всміхаючись, він казав мені стипеним голосом, що в душі кожної людини знає віконечко, проз яке може бачити, що в кого на серці [5].

У перекладі маємо фразеологічну образну кальку. Англійське слово *bosom*, крім значення 'груди як частина тіла', має також значення 'пазуха' і 'груди як осередок емоцій і особистих переживань' [9]. Використане дієслово *wear* ('носити' — так, як, наприклад, одяг: *wore windows in their bosoms*) залучає наведені значення: носять вікна (як одяг) — *пазуха*; вікна в грудях як осередку душевних переживань — *груди*, й, отже, у розширеному тлумаченні перекладача Дюпен здатний бачити, що в людей *на серці*.

...I concluded **to make a virtue of necessity** — to dig with a good will, and thus the sooner to convince the visionary, by ocular demonstration, of the fallacy of the opinions he entertained [10]³.

¹ Вона [його мудрість] як голова без тіла... чи, краще сказати, лише голова й плечі, мов тріска.

² Він хвалився мені, тихо посміюючись, що більшість людей, як йому видається, мають вікна в грудях.

³ Я вирішив скористатися з необхідності — копати з доброї волі й тим швидше наочно переконати цього фантазера [Леграна] в безглуздості його думки.

...Краще вже я з доброю волею візьмуся копати, аби швидше
Легран переконався у безглузді своїх марень [5].

Тут виділений фразеологічний зворот не передано лексико-фразеологічними засобами. Перекладач побудував речення так, що значення цієї одиниці виявилось ніби висновком з усього сказаного. При цьому втрачено додаткову експресію, як у разі дескриптивного перекладу фразеологізмів [1: 135].

Для українських перекладачів у текстах, які ми розглядаємо, характерним є й протилежне — переклад нефразеологічних сполучень фразеологічними, що надає мовленню експресії, яка могла втрачатися через, наприклад, дескриптивний переклад якихось інших фразеологічних одиниць. У тексті тоді з'являються дещо розмовні інтонації.

Цитата зі свідчень:

[Madame L.] Was reputed to have money put by [11: 177]¹.

Вважалося, що гроші в них [у мадам Л. та її дочки] водяться [4].

Ще характерний приклад — із мовлення детектива, який в Едгара По говорить далекою від розмовної, навіть дещо книжною мовою:

It resisted the utmost force of those who endeavored to raise it
[11: 188]².

Хоч як дмися, його не піднімеш [4].

Очевидно, тут відбулася стилізація мовлення французького інтелектуала XIX ст. під мовлення його українського сучасника, унаслідок чого фразеологічна експресивність діалогів і монологів набула додаткових розмовних рис. На користь цього свідчать також інші подібні приклади з тексту оповідання: «... *in whose utterance no syllabification could be detected*» [11: 191]³ — «мову, в звуках котрої не було ніякого складу» [4]; «*his... boldness of bearing was all gone*» [11: 199]⁴ — «його зухвалості не стало й знаку» [4];

Матроса у «Вбивствах на вулиці Морг» автор описує так:

He was a sailor, evidently, — a tall, stout, and muscular-looking person, with a certain dare-devil expression of countenance, not altogether unprepossessing [11: 197]⁵.

¹ Вважалося, що вона [мадам Л.] має якісь грошові запаси.

² Воно [вікно] отиралося й найбільшим зусиллям тих, хто намагався його підняти.

³ У вимові якого не можна було вирізнити склади.

⁴ Уся зухвалість у його поведінці щезла.

⁵ Це був моряк, очевидно, — високий, міцний, мускулястий на вигляд чоловік, із дещо нахабно-відчайдушним виразом обличчя, загалом не з тих, хто викликає антипатію.

М. Сарницький подає:

Безперечно, це був матрос: ставний, дужий чоловік з тим байдужо-зухвалим виразом обличчя, яке мало означати, що він їй дідькові дасть ради [4].

В українському перекладі відбувається певна трансформація образу. З одного боку, зникає безпосередня згадка про загалом добре враження, яке матрос справив на головного героя. З другого боку, близький до кальки переклад характеристики *dare-devil* (виділено в українському реченні) із залученням значення слова *devil* добре вмотивований сюжетом: саме цей матрос тримав у себе дуже велику й агресивну мавпу, яка, утікши від господаря, і скоїла вбивства, що про них ідеться в оповіданні.

«*I pitied him from the bottom of my heart*» [11: 198]¹ — «я щиро співчував йому» [4] — описовий переклад фразеологізму суцільної ідіомності [1: 137] із частковим збереженням семантико-стилістичних функцій виразу. Аналогічний приклад: «*I will make a clean breast*» [11: 199]² — «я розкажу щиро правду й матиму чисте сумління» [4].

Фрагмент «*To use the sporting phrase, I had not once been 'at fault'. The scent had never for an instant been lost*» [11: 189] був перекладений практично буквально; зокрема, збережено навіть зв'язок ужитого фразеологізму з мисливством: «Як кажуть мисливці, сліду я не втратив. Чуття не зрадило мені ні на хвилю» [4].

У перекладі М. Сарницького маємо також цікавий приклад часткового фразеологічного калькування:

I'm satisfied with having defeated him in his own castle
[11: 202]³

Мені досить того, що я переміг його на його власному полі [4].

Експресію збережено, але варто зауважити, що тепер цей вислів викликає радше спортивні, а не військові асоціації.

Поданий у цій статті матеріал показує неминучі втрати (змістові або стилістичні) в разі відсутності еквівалентів, незалежно від того, якою є причина безеквівалентності — мовною чи творчо-перекладацькою. Однак при цьому не завжди можна говорити про неадекватність, оскільки може мати місце саме динамічна еквівалентність, компенсація втраченого в певному місці ширшим контекстом, а нерідко — контекстом усього твору.

¹ Мені було жаль його із самого дна серця.

² Я зроблю мої груди [= душу] чистими [від брехні].

³ Я задоволений тим, що переміг його в його ж фортеці.

В усякому разі ми мали змогу побачити важливі компоненти ідію-стилю Едгара По, адже «унікальна властивість художнього перекладу — відкривати у творчості письменника такі риси, які є таємно прихованими в глибині його творчості» [7: 22]. Результати відтворення складників ідіюстилю видатного майстра детективного жанру в розглянутих перекладах свідчать і про хиби, і про творчі здобутки інтерпретаторів.

Література

1. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. — Львів, 1983. — 173 с.
2. Коптілов В. В. Першотвір і переклад. — К., 1972. — 216 с.
3. Огнев В. Время синтеза // Вопросы теории художественного перевода. — М., 1971. — С. 167–197.
4. По Е. А. Вбивства на вулиці Морг // <http://ukrlib.com/PoMorg.html>.
5. По Е. А. Золотий жук // <http://ukrlib.com/1ZolZHuk.html>.
6. По Э. А. Убийства на улице Морг // По Э. А. Собрание сочинений: В 4 т. — Т. 3: Проза. — М., 1993. — С. 85–115.
7. Ткаченко С. І. Метод і стиль у перекладі // Теория и практика перевода 1987: Респ. межведомств. науч. сб. — Вып. 14. — К., 1987. — С. 21–27.
8. Французько-український, українсько-французький словник. — Ірпінь, 1996. — 528 с.
9. Merriam-Webster Online Dictionary // <http://www.m-w.com/realtime/rtwdetect.htm>.
10. Poe E. A. The Gold-Bug // <http://www.poedecoder.com/Grisse/works/goldbug.html>.
11. Poe E. A. The Murders in the Rue Morgue // По Э. А. Избранное: Сборник: На англ. яз. — М., 1983. — С. 168–202.
12. Webster Handy College Dictionary. — N. Y., 1972. — 574 p.